

Wobec *in vitro*

Podręcznik bioetyczny pod patronatem

abp. Henryka Franciszka Hosera SAC

Wobec *in vitro*

**Genetyczne, moralne, filozoficzne,
teologiczne i prawne aspekty
zapłodnienia pozaustrojowego**

Redakcja
ks. Jacek Grzybowski
ks. Franciszek Longchamps de Bérier

Redakcja naukowa:

ks. dr hab. Jacek Grzybowski, ks. prof. Franciszek Longchamps de Bérier

Recenzenci:

*bp dr hab. Józef Wróbel SCJ, prof. Stanisław Cebrat, ks. prof. Ryszard Moń,
dr nauk med. Radosław Maksym*

Opracowanie metodyczne konspektów:

ks. Piotr Pierzchała, s. Otylia Pierożek CSS, Małgorzata Pierożek, s. Irena Drozd

**Decyzją Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski
z dn. 23 października 2017 r. książka przeznaczona jest jako pomoc uzupełniająca
dla nauczyciela w nauczaniu religii rzymskokatolickiej w klasach licealnych.**

Recenzenci Komisji Wychowania Katolickiego KEP:

ks. prof. Tadeusz Panuś, ks. prof. Piotr Tomasik

Skład i łamanie tekstów:

Tadeusz Maszewski

Rysunki i ilustracje:

*Alex / Fotolia.com; bilderzweg / Fotolia.com; Kjpargeter / Freepik;
lom123 / Fotolia.com; medistock / Fotolia.com; SajoR / Wikipedia;
Stanislav / all-silhouettes.com; timonina / Fotolia.com*

Korekta:

Ewa Czumakow, Agnieszka Norwa

Projekt okładki:

Justyna Wytrych

Wydanie pierwsze

ISBN 978-83-7971-873-3

Copyright © by Wydawnictwo JEDNOŚĆ, Kielce 2017

Wydawnictwo JEDNOŚĆ

25-013 Kielce, ul. Jana Pawła II nr 4

Dział sprzedaży tel. 41 349 50 50

Redakcja tel. 41 349 50 00

www.jednosc.com.pl

e-mail: jednosc@jednosc.com.pl

Druk i oprawa

Drukarnia im. A. Półtawskiego

www.drukarnia.kielce.pl

Spis treści

Abp Henryk F. Hoser SAC

Wprowadzenie 7

Tadeusz Wasilewski

Procedura in vitro – technika i konsekwencje..... 17

ks. Piotr Morciniec

Moralne aspekty procedury zapłodnienia pozaustrojowego (in vitro)..... 47

ks. Marian Machinek MSF

*Ontologiczny i moralny status ludzkiego embrionu
wobec medycznie wspomaganej prokreacji* 79

Andrzej Kochański

Status biogenetyczny ludzkiego zarodka w dobie rozwoju biotechnologii 123

Alina T. Midro

Zagrożenia genetycznego dziedzictwa u dzieci poczętych in vitro 149

ks. Andrzej Maryniarczyk SDB

*Metafizyczny status embrionu ludzkiego.
W poszukiwaniu podstaw godności osoby ludzkiej* 173

o. Jacek Salij OP

Teologiczna ocena zapłodnienia in vitro 207

Michał Królikowski, ks. Franciszek Longchamps de Bériér

Prawne aspekty bioetyki..... 229

Maciej Barczentewicz

Płodność jako dar i odpowiedzialność 257

Aneks

Konspekty lekcji, konferencji i wykładów o problematyce bioetycznej 331

Biogramy autorów 366

abp Henryk Franciszek Hoser SAC

Wprowadzenie

Ogłoszenie dla świata Karty Praw Rodziny miało za cel przedstawienie współczesnym chrześcijanom, jak i osobom mających inne wyznanie i poglądy uporządkowanego i możliwie pełnego ujęcia podstawowych praw naturalnej i powszechnej społeczności, jaką jest rodzina. Zob. Karta Praw Rodziny, „L'Osservatore Romano – wersja polska”, nr 10 (1983).

Rozwój medycyny i postęp jej technik budzą wielkie nadzieje, ale też zmuszają do stawiania poważnych pytań etycznych. Prawo niemal od zawsze przypomina, że nie wszystko, co dopuszczalne, jest godziwe. Rozum i natura pozwalają sięgać do istoty rzeczy nawet wcześniej niż sformułowania prawne, by uświadomić, że w ich perspektywie ludzkie działania mają i powinny mieć swoje ograniczenia. Podstawowym kryterium winno być zawsze prawdziwe dobro człowieka, możliwe do rozpoznania i realizacji dzięki zdrowej antropologii. W ostatnich dziesięcioleciach powstało wrażenie, że tylko Kościół katolicki opowiada się za prawem naturalnym, bo czuje się w obowiązku dbać o dobro tak ludzi wierzących, jak i niewierzących. Jako podmiot prawa międzynarodowego publicznie wspiera prawa rodziny, dostrzegając wyjątkowość jej misji zarówno w życiu swoich wiernych, jak i osób spoza wspólnoty Kościoła. Nie stanowi tu wyjątku interdyscyplinarna i wieloaspektowa refleksja, do której wraz z autorami zapraszam w niniejszej książce. Punktem wyjścia jest debata nad właściwym – w świetle rozumu i jedynej w swoim rodzaju natury człowieka – stosunkiem do technicznych możliwości i uwarunkowań przeprowadzania zapłodnienia pozaustrojowego, potocznie zwanego *in vitro*.

Rozdroża prawdy i moralności

Ludzkość ma dziś wyraźny problem z samym słowem **prawda**. Siła ponowoczesnych idei sprawiła, że dla całych kultur i cywilizacji prawda przestała być odsłanianiem obiektywnych racji świata. Prawda pojawia się jako poręczna metafora – zmienna lub płynna, użyteczna w danej chwili.

” **Tendencja do relatywizowania prawdy nasiliła się od wydarzeń 1968 roku. Rewolucja kulturowa, do jakiej wtedy doszło, a w jej nurcie podejmowane nawet w samym Kościele próby negocjowania nauczania wyrażonego w wydanej tegoż roku encyklice *Humanae vitae*, stały się główną cezurą naszych dziejów.**

Wiek XXI to czasy gwałtownego zerwania z metafizyką i klasycznym rozumieniem *adaequatio rei et intellectus*. Dziś zamiast prawdy proponuje się teorię demokratycznego konsensusu opartego na subiektywnych roszczeniach. Wybieramy nie tyle racjonalny dyskurs i osąd rozumu, ile raczej interpretację i koniunkturalizm. W epoce wielości własnych prawd i absolutyzacji wolności obiektywizm traci uprawomocnienie – w końcu faktem jest, że każdy patrzy ze swej subiektywnej perspektywy. Istotnego znaczenia nabiera to, co sytuacyjne, zmienne, emocjonalne i ważne w tej oto chwili. Odrzuca się prawdę, aby zdobyć wolność (wolność od wszelkich uwarunkowań, ale prowadzącą do samotności) – nawet kosztem życia, losu i przyszłości innych osób. Trudno nie sprzeciwić się irracjonalności tego podejścia. Owemu sprzeciwowi służy między innymi przedkładana książka. Autorzy nie przyjmują w niej koncepcji etyki bez racjonalnych uzasadnień, opartej na pluralistycznych i antysystemowych aspiracjach, odrzucającej kategorię dobra samego w sobie, w której wybory moralne zależą od osobistych uwarunkowań, funkcjonalności zachowań, języka czy kultury.

Wbrew tym nurtom, właśnie z troski o człowieka zrodził się – u początku istnienia Kościoła i trwający przez wieki – sprzeciw wobec lekceważenia i odrzucania prawdy: prawdy o Bogu, o stworzonym przez Niego świecie, a przede wszystkim o człowieku, jego wyjątkowości i niezbywalnej godności. Tu ma swe źródło niezgoda na głoszenie i utrwalanie tez oraz ideologii, które deprecjonują człowieka. W dziejach Kościoła to zmaganie zostało historycznie ujęte jako sprzeciw wobec herezji, czyli kłamstwa zniekształcającego prawdę o Stwórcy i stworzeniu. Patrząc uważnie na dynamizm historii, dostrzegamy irracjonalność podejść stanowiących pochodną tych zniekształceń. Oto dlaczego powoduje ona dezaprobatę wierzących wobec wszystkich doktryn i mających w nich źródło działań, które niszczą bądź wypaczają obiektywną prawdę.

„Herezja antropologiczna”

Wiek XXI rozpoczął się z jednej strony oswojeniem destrukcyjnego konsumpcjonizmu, z drugiej potwornym złem terroru dotykającego niewinnych. Trudno godzić się na sprowadzanie osoby do roli konsumenta czy z całą stanowczością nie potępiać zamachów terrorystycznych.

U. Scarpelli, *La bioetica. Alla ricerca dei principi*, „Biblioteca della liberta”, 99 (1987) 11-12, str. 18-19; **A. Günter**, *Świat jako znak i interpretacja*, tłum. W. Małecki, Warszawa 2014, str. 209-210; **R. Scruton**, *Zachód i cała reszta*, tłum. T. Bieroń, Poznań 2003, str. 75; **G. Vattimo**, *Hermeneutyka – nowe koiné*, „Teksty Drugie”, 37 (1996) 1, str. 121; **J. Habermas**, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, tłum. M. Łukasiewicz, Kraków 2000, str. 384.

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate* (2009) nr 8-9; 22; 38-40; 65-66; **Benedykt XVI**, *Encyklika Deus est Caritas* (2006) nr 29; **Benedykt XVI**, *Nic nie usprawiedliwia terroryzmu*, „List Benedykta XVI do abp. Nowego Jorku Timothy’ego Michaela Dolana w 10. rocznicę ataku terrorystycznego na Stany Zjednoczone” (11.09.2011); **Benedykt XVI**, *Nigdy więcej wojny i terroryzmu!* Przemówienie pożegnalne w Izraelu na lotnisku Ben Guriona (15.05.2009 – Izrael, Tel Awiw).

„ **Jednak na początku naszego stulecia ujawnia się jeszcze jedna, obok konsumpcjonizmu i terroryzmu, tendencja cywilizacyjna, która wypacza obraz oraz przeznaczenie człowieka. Posługując się pojęciem z historii sporów religijnych, nazywam ją „herezją antropologiczną”. Godzi ona w istotę prawdy o człowieku, a dziś – w perspektywie gwałtownego rozwoju nauk biomedycznych i technik biogenetycznych – w prawdę o początku, wyjątkowości i godności życia ludzkiego.**

Jej ofiarą staje się człowiek na najbardziej intymnym, a jednocześnie najbardziej bezbronnym etapie swojego życia – jako zarodek, embriion, płód – a zawsze dziecko, ale też nieuleczalnie chory bądź znajdujący się w stanie terminalnym.

Zdaję sobie sprawę, że nazwanie niektórych skutków rozwoju medycyny i techniki medycznej praktykami zagrażającymi człowiekowi może się wydawać i niestosowne, i kontrowersyjne. Jak jednak inaczej ocenić poczynania, w których po to, żeby osiągnąć różnorodne zdobycze i zyski, świadomie dopuszcza się zabiegi, eksperymenty i działania instrumentalnie traktujące ludzki podmiot jako rzecz, a nie jako osobę? Jesteśmy świadkami rozprzestrzeniania się w całych społecznościach i cywilizacjach błędów zakłamujących prawdę o tym, kim jest człowiek. Ten antropologiczny błąd można nazwać skłonnością rozszczepieniową, wręcz schizoidalną, która nie tylko oddziela stworzenie od Stwórcy, osobę od natury, jednostkę od wspólnoty, osobę od aktu tej osoby, człowieka historycznego od przeszłości i przyszłości, lecz także godzi w psychofizyczną jedność człowieka jako osoby i jednostki, depcząc jej fundamentalne prawa.

Etykę trzeba postrzegać jako integralny element systemu metafizycznego, jako rację działania, która wyrasta nie z pragnień i żądań człowieka, ale jest wpisana w naturę świata i żyjących w nim osób. Toteż nie możemy przemilczeć faktu, że herezja antropologiczna stanowi pokłosie rozdzielania etyki od ponadczasowej natury człowieka. Tendencja ta nie jest nowa. Ma źródła w XVII wieku: w próbach budowania moralnych zachowań człowieka na ciągle

H. F. Hoser, *Deus caritas est, Evangelium vitae i Humanae vitae: przełożenie na praktykę medyczną*, „Życie i Płodność”, 1 (2008), str. 19-34; tenże, *Ideologia gender: wyzwania współczesności*, „Głos dla Życia”, 4 (2012), str. 4-5.

zmieniających się zasadach. Wszystko po to, aby stworzyć usprawiedliwienie dla ludzkiej aktywności w opozycji do transcendentnych uzasadnień i stałych odniesień. Ta zmiana paradygmatu – z opartego na fundamentach niezmiennych i pewnych zasad na paradygmat antropocentrycznie ateistyczny – zbiegła się z intensywnym rozwojem nauk empirycznych, z odkryciami przyrodniczymi i rozwojem techniki. Tu dostrzegamy narodziny nie tylko sekularnej emancypacji, ale także początek powstawania tzw. biowładzy – pragnienia regulowania życia człowieka, a szczególnie jego narodzin i śmierci. Dziś, po wielu dziesięcioleciach umacniania się tego paradygmatu, człowiek staje wobec poważnych dylematów i paradoksów moralnych. Dlatego nowymi zagadnieniami etyki – nie tylko lekarskiej czy medycznej, ale wręcz publicznej i medialnej – stały się kwestie bioetyczne: eutanazja, zapłodnienie pozaustrojowe *in vitro*, doświadczenia na komórkach macierzystych ludzkiego zarodka, tworzenie hybryd i chimer zwierzęco-ludzkich, klonowanie, trans- czy posthumanizm. Wszystkie te zagadnienia przywołują etyczne i filozoficzne dylematy, rodzą pytania o zakres oraz godziwość ingerencji człowieka i techniki w naturalne procesy poczynania się, życia, a wreszcie kresu człowieka. Coraz większe możliwości medyczne, jakimi dysponuje ludzkość, stawiają trudne kwestie akceptowalności, uzasadniania i moralnych racji takich działań.

Bioetyka i biopolityka

Problematyka bioetyczna, która przez swą kontrowersyjność włącza w debatę coraz szersze kręgi społeczne, a jej rozstrzygnięcia zaczynają dotyczyć całej ludzkiej populacji, jest w swych źródłach niezaprzeczalnie polemiką światopoglądową. Nie spieramy się na temat teologii, metafizyki czy fizykalnych ustaleń dotyczących wszechświata, lecz uczestniczymy w sporze bioetycznym, którego rezultaty będą odnosiły się do naszych i przyszłych pokoleń. Toteż obecne czasy charakteryzują się gwałtownymi debatami dotyczącymi zachowań moralnych, godziwości działań w etyce medycznej czy ustalania granic technik genetycznych. Wszystko wobec znacznego w ostatnich dziesięcioleciach rozwoju bioetyki jako dogłębnej refleksji na temat moralnych czynów człowieka. Tematy bioetyczne frapują nie tylko osoby wierzące, ale stały się przedmiotem dyskusji etyków i filozofów deklarujących neutralność światopoglądową, ateizm czy bezwyznaniowość i na stałe weszły w dyskurs naukowy i społeczny.

A.R. Jonsen, *The Birth of Bioethics*, New York-Oxford 1998; **R. Tokarczyk**, *Prawa narodzin, życia i śmierci*, Kraków 1997; *Podstawy i zastosowania bioetyki*, red. T. Biesaga, Kraków 2001; **T. Ślipko**, *Bioetyka. Najważniejsze problemy*, Kraków 2009; **J. Wróbel**, *Człowiek i medycyna. Teologiczno-moralne podstawy ingerencji medycznych*, Kraków 1999; *Etyka w medycynie. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. M. A. Monge, tłum. K. Zdrzeniecka, Warszawa 2012; **T. Biesaga**, *Uzasadnienia norm moralnych w bioetyce*, „Medycyna Praktyczna”, 6 (2004), str. 23-26; **B. Chyrowicz**, *Bioetyka i ryzyko. Argument „równi pochyłej” w dyskusji wokół osiągnięć współczesnej genetyki*, Lublin 2000; **W. Bołoz**, *Nowy wspaniały świat. Etyczne aspekty inżynierii genetycznej*, w: *Dylematy bioetyki*, red. A. Kobyliński, Płock 2004, str. 67-84; **R. Pastwa**, *Bioetyka. W imię postępu i przetrwania*, Kęty 2015.

P. Garabiol, *Projekt nowelizacji ustaw bioetycznych: moralny limes granic nauki?*, tłum. M. Tryc-Ostrowska, „Communio”, 4 (2004), str. 37-51; **H. Hoser**, *Problematyka bioetyczna a sumienie naukowców i świadomość zwykłych ludzi*, „Sprawy Rodziny”, 1 (2010), str. 81-86; **H. Hoser**, *Dzisiaj dla ludzi chyba najtrudniejsze jest rozumienie, kim jest człowiek*, „Homo Dei”, 4 (2015), str. 84-99.

Przez eksperymenty bioetyczne i wdrażanie technik biogenetycznych status człowieka jako „daru natury” (Jürgen Habermas) bądź „boskiego stworzenia” (Joseph Ratzinger) zdegenerował się do pozycji „własnego produktu”. Zarówno niezbywalna wartość życia, jak i godność człowieka zostają zakwestionowane przez kryteria postępu medycznej wiedzy i sprawności, w którym nie zna się granic moralnych, a dążąc do przekroczenia kolejnych barier technicznych i realizacji komercyjnych osiągnięć, osobę ludzką traktuje się jako „wytwór”.

J. Habermas, J. Ratzinger, *The Dialectics of Secularization. On Reason and Religion*, tłum. B. McNeil, C.R.V., Edited, Ignatius Press, San Francisco 2006; **J. Habermas**, *Przyszłość natury ludzkiej. Czy zmierzamy do eugeniki liberalnej?*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa 2003, str. 23 nn.

Dyskursu bioetycznego nie prowadzi się tylko na poziomie naukowym. Rozszerza się on medialnie i społecznie, by w pewnym momencie stać się przedmiotem debat politycznych i regulacji prawnych. Jak zaznaczył Vittorio Possenti, w polityce nowoczesnych społeczności zagadnienia etyczne i antropologiczne okazują się kluczowe. Odpowiedzi na pytanie, kim jest człowiek, jaka jest jego godność, jakie są jego cele i zadania, przenoszą się z poziomu akademickiego do sfery politycznej, stając się konstytutywnym elementem współczesnych decyzji społecznych. Tak tworzy się biopolityka, wszak od decyzji, uchwał i ustaw przygotowywanych i głosowanych przez polityków coraz częściej zależy status osoby, wartość ludzkiego życia, reprodukcyjna przyszłość populacji.

V. Possenti, *Zarys filozofii politycznej. Społeczeństwa liberalne na rozdrożu*, tłum. A. Figiel, Lublin 2012, str. 35.

Odnaleźć prawdę o człowieku

W zsekularyzowanym, stechnicyzowanym i wielokulturowym świecie nauka, a szczególnie wyrafinowana medycyna, utraciły aspekt celowy (teleologiczny). W rezultacie faktem stała się zgoda na manipulacje życiem ludzkim pod pozorem ulepszenia jego jakości. A przecież system normatywny, w ramach którego oceniamy nasze czyny, musi być pierwotny wobec stanowionego prawa, ponieważ to on decyduje ostatecznie o jego słuszności i sprawiedliwości. Dla utworzenia systemu norm konieczny jest powrót do prawdy o człowieku, jego rozwoju i przeznaczeniu.

„ Odejście od obiektywnej prawdy zawsze było, jest i będzie kłęską, a w konsekwencji zniewoleniem człowieka. Pamiętajmy, że prawdy się nie tworzy, prawdę się odkrywa.

F.R. Berry, *Christian Ethics and Secular Society*, London 1966, str. 229.

Poważne odpowiedzi na pytania bioetyczne nie mogą zostać udzielone w sposób pełny, racjonalny i kompetentny bez całościowej argumentacji medycznej, biologicznej, prawnej, antropologicznej bądź metafizycznej, czyli bez zrozumienia tego, kim jest człowiek w swej najgłębszej godności oraz jaki jest świat, który go otacza. Oddawana do rąk czytelników książka w kolejnych rozdziałach dotyczy właśnie tych aspektów i zagadnień, choć koncentruje się na jednej tylko, ale jakże ważnej, kwestii bioetycznej – na zapłodnieniu pozaustrojowym. Książkę polecam wszystkim zainteresowanym, aby nie stawali samotnie wobec rzeczywistości *in vitro*. Szczególnie przeznaczona jest ona dla osób, które chciałyby – bez ulegania emocjom, naciskom czy reklamie – rozpoznać rzeczowo i z perspektywy etyki zagadnienie zapłodnienia pozaustrojowego. Dedykujemy ją jako podręcznik tym, którzy zainteresowani zagadnieniami bioetycznymi, chcieliby dzielić się wiedzą z innymi na lekcjach, konferencjach, kursach czy różnego rodzaju spotkaniach formacyjnych. Dlatego książkę zamyka aneks, w którym metodycy nauczania zaproponowali cztery konspekty lekcji oparte na artykułach zawartych w podręczniku tak, aby nauczycielom, katechetom lub wykładowcom ułatwić poprowadzenie zajęć na tematy bioetyczne. Wszystko z intencją pomocy w kompetentnym i wieloaspektowym podejmowaniu niełatwej, a jednocześnie wyjątkowo aktualnej i szeroko dyskutowanej problematyki.

Dzięki pracy zespołu ekspertów i redaktorów, któremu miałem przyjemność patronować oraz przewodniczyć, w niniejszym opracowaniu zebrano i krytycznie omówiono główne linie argumentacyjne, które pojawiają się w sporze o status ludzkiego zarodka, czyli też embrionu, i o godziwość stosowanej skutecznie wobec ludzi już od 1978 roku procedury zapłodnienia pozaustrojowego. Perspektywą wiodącą jest tu z jednej strony rzetelne przedstawienie techniki *in vitro* z całym jej zapleczem i konsekwencjami medyczno-zdrowotnymi, dotyczącymi zarówno dzieci poczęte tą metodą, jak i ich rodziców; z drugiej strony analiza moralna i filozoficzno-etyczna oparta na racjonalnych argumentach. Pragnąc zachować precyzję dociekań, autorzy starali się pamiętać, że przedstawienie racji etycznych lub filozoficznych przeciw procedurze *in vitro* nie powinno służyć wyprowadzaniu bezpośrednich wniosków normatywnych z faktów biologicznych. Wszelako moralny i filozoficzny namysł nad godziwością praktyk medycznych jest niemożliwy bez danych dotyczących natury i struktury ludzkiego zarodka, jakich dostarczają nauki przyrodnicze.

W przedstawianym opracowaniu nie mogło też zabraknąć ukazania problematyki bioetycznej od strony prawnej, a także argumentacji antropologii teologicznej wyrażonej w nauczaniu Kościoła katolickiego. Głos Kościoła wynikający ze wspomnianej troski o prawdę jest dzisiaj w sprawach bioetycznych często jedynym donośnie brzmiącym sprzeciwem wobec praktyk głęboko niemoralnych i depczących godność ludzkich istnień. Całość przygotowanej książki dopełnia obszerny rozdział poświęcony ludzkiej płodności. Ujawniające się coraz dotkliwiej komplikacje z zająciem w ciążę, doczekaniem się upragnionego potomstwa czy zastępowalnością pokoleń – szczególnie w społecznościach bogatych i uprzemysłowionych – sprawiły, że medialnie rozpropagowana procedura *in vitro* wydała się szerokim kręgom społecznym wręcz jedynym i zbawiennym alternatywnym rozwiązaniem. Płodność jako dar natury to wiążąca się z ogromną odpowiedzialnością wielka obietnica złożona w kobiecie i mężczyźnie. Komfortowy, nastawiony na zysk i sukces, model życia spycha płodność, szczególnie w przypadku kobiet, na margines. Kiedy zaś wreszcie pojawia się zgoda, aby odpowiedzieć na naturalne przeciwieństwo pragnienie potomstwa, niepłodność potrafi ukazać swe bolesne okrucieństwo.

H. Hoser, *In vitro* lukratywną dziedziną biotechnologii, „Niedziela”, 34 (2014), str. 40-41.

” **Współczesny sukces klinik wspomagania płodności przez procedurę *in vitro* jest skutkiem narzuconego całym społecznościom cywilizacyjnego paradygmatu: zachęty do podjęcia wczesnego życia seksualnego (tzw. seksualizacja i erotyzacja już nastoletniej młodzieży) z równoległą i wszechobecną promocją antykoncepcji, a wręcz budowaniem mentalności antykoncepcyjnej.**

A przecież o świadomość płodności oraz jej objawów trzeba zadbać już na wczesnym etapie wychowania do życia w rodzinie.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Nowa Karta Pracowników Służby Zdrowia*, nr 16-17; **G. Kuby**, *Globalna rewolucja seksualna. Likwidacja wolności w imię wolności*, tłum. D. Jankowska, J. Serafin, Kraków 2013, str. 285-320; **M.A. Peeters**, *Gender – światowa norma polityczna i kulturowa*, tłum. L. Woroniecki, Warszawa 2013, str. 85.

Oddając czytelnikom niniejsze opracowanie, dziękuję wszystkim za trud włożony w jego przygotowanie. Wierzę, że prawda o niezbywalnej ludzkiej godności i nienaruszalności ludzkiego życia od zapłodnienia do naturalnej śmierci ostatecznie zwycięży. Jestem przekonany, że społeczeństwa, które podejmą wysiłek działania, edukacji, stanowienia prawa i kształtowania kultury według wskazań cywilizacji życia, ukażą całemu światu, że tylko ci, którzy pomagają najmniejszym i bezbronnym, są w stanie tworzyć rzeczy wielkie i trwałe.

Wrzesień 2017,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Janusz Jędrzejko'. The signature is written in a cursive style with some stylized flourishes.

Ordynariusz Diecezji Warszawsko-Praskiej